

Was Multatuli een voorloper van het Indonesisch nationalisme? In de praktijk niet, maar in zekere zin toch wel, aldus de schrijver van dit artikel. En datzelfde geldt ook bij andere vernieuwingsbewegingen in de tweede helft van de negentiende eeuw. Men voelde zich door hem geïnspireerd.

DIK VAN DER MEULEN

Multatuli en het nationalisme

Multatuli werd een paar jaar geleden door de Maatschappij van de Nederlandse Letterkunde uitgeroepen tot de belangrijkste Nederlandse schrijver aller tijden, en zijn *Max Havelaar* tot het belangrijkste boek. Voor allerlei kranten was dat voorpaginanieuws, en sindsdien lijkt deze uitverkiezing – door een betrekkelijk kleine groep specialisten – in Nederland en misschien ook Vlaanderen de communis opinio te zijn geworden. Niet dat dit tot herdrukken van zijn werk heeft geleid; al vele jaren kan men in de Nederlandse boekhandel uitsluitend terecht voor ‘de’ *Max Havelaar*. Zelfs *Woutertje Pieterse*, het door zijn zeven bundels *Ideeën* gegeven feuilleton dat door velen wordt beschouwd als zijn andere grote werk, is alleen antiquarisch verkrijgbaar.

Over Multatuli’s huidige bekendheid buiten het Nederlandse taalgebied mogen we niet al optimistisch te zijn, ondanks het feit dat hij, na Anne Frank, de meest vertaalde Nederlandse schrij-

ver is. Als er al aandacht is voor Nederlandse boeken, dan gaat die uit naar schrijvers die nog in leven zijn. Zoals Harry Mulisch, die een jaar of wat geleden in de Verenigde Staten met Homerus werd vergeleken. (Wat tot een cartoon leidde van een pijprokende man die door een suppoost werd toegesproken met de woorden: ‘you are not allowed to smoke, mr. Homerus’). Zelfs in Duitsland, het land waar Multatuli de laatste twintig jaar van zijn leven heeft gewoond, waar hij in 1887 stierf en werd gecremeerd (als eerste Nederlander), waar een Internationale Multatuli Gesellschaft bestaat en waar meerdere boeken van zijn hand nog wel te koop zijn – ook daar is een auteur als Cees Noteboom veel bekender. Dat is wel eens anders geweest, getuige de bewondering van bijvoorbeeld Sigmund Freud voor Multatuli’s werk, in een tijd dat bijna alles van hem in het Duits verkrijgbaar was; ook zijn brieven. Maar dat is inmiddels honderd jaar geleden.

Met Multatuli’s bekendheid buiten Nederland en Vlaanderen is het tegenwoordig dus droevig gesteld. Met één uitzondering: Indonesië. Het is een van de weinige landen waar straten naar hem zijn vernoemd... dat wil zeggen:

Dit ’s een Javaan.

Hij plant geduldig ’t koffijboontjen,
En Moeder Holland wordt ermeê te
goed gedaan.

Maar – ééns komt boontjen
om zijn loontjen

één straat op z’n minst, en wel in Rangkas Bitoeng, Lebak, Banten, wat in dit geval natuurlijk geen willekeurige plek is.

Hoe dan ook: er is een straat naar hem vernoemd, een eer die hij in Indonesië met weinig Nederlanders zal delen. (Een van die weinigen is overigens zijn familielid E.F.E. Douwes Dekker, in Indonesië beter bekend als Setiabudi.)

Wel bemind, maar niet bekend

Toch is er met de waardering voor Multatuli in dit land iets merkwaardigs aan de hand. In haar proefschrift uit 1993 over tijdschriften en intellectuelen op Java ging Liesbeth Dolk uitvoerig in op de betekenis die Multatuli heeft gehad voor de nationalistische beweging in Nederlands-Indië. Kort na 1900 kreeg een kleine groep Indonesiërs als gevolg van de zogeheten Ethische Politiek toegang tot gouverne-

DR. D VAN DER MOLEN PROMOVEERDE IN 2002 OP EEN STUDIE NAAR HET LEVEN EN WERK VAN EDUARD DOUWES DEKKER, MULTATULI.

mentsscholen. Aanvankelijk was men op die scholen zeer terughoudend met het aandacht geven aan de controversiële schrijver – iets wat de aantrekkingskracht van Multatuli op de jonge Indonesiërs vermoedelijk juist versterkte. Zeker is dat zij door hun scholing kennis konden nemen van zijn werk, en dat ook deden.

Op zichzelf is dit al aardig, omdat Multatuli's postume invloed juist op de Ethische Politiek onmiskenbaar is. Interessanter nog is de ontwikkeling hier, maar ook elders, van het denken over Multatuli.

Max Havelaar is een gecompliceerd boek, zowel inhoudelijk als door zijn literaire vorm. Het *beeld* dat men ervan heeft, is in vergaande mate bepaald door een beperkt aantal passages, zoals de toespraak tot de hoofden van Lebak, de stukken over Saïdjah en Adinda en het vlammende slot, waarin Multatuli 'klevangzettende krijgszangen' aankondigt en zich direct tot de koning wendt.

In de vertelling over Saïdjah en Adinda spreekt hij over een dorp dat door de Nederlanders is veroverd, en 'dus' in brand stond; het beroemdste *dus* uit de Nederlandse letterkunde. Aan het slot van zijn *Havelaar* wijst hij op 'de einde-loze expeditiën en heldendaden tegen arme ellendige schepsels, die men vooraf door mishandeling dwong tot opstand'.

Dit, samen met de beroemde regel 'er ligt een roofstaat aan de zee, tussen Oost-Friesland en de Schelde', maakte Multatuli tot een antikoloniaal in de

ogen van sommige voormannen van het vroege Indonesische onafhankelijkheidsstreven.

Typerend is wat de Indonesiër Boejoeng Saleh hierover schreef (hier geciteerd naar een artikel van G.J. Resink): 'Maar wie onder ons nu herinnert zich niet hoe de rede van Lebak en uittreksels van *Saïdjah en Adinda*, die wij in de schoolbloemlezing lazen, onze geest en ons denken beïnvloed hebben, hoe *Max Havelaar* ijverig werd gelezen in de kringen van de jeugdbeweging, aangehaald in politieke redevoeringen en in discussies, hoe *Saïdjah en Adinda* genoemd werden in liefdesbrieven?'

Een ander treffend citaat komt van oud-minister van Buitenlandse Zaken Roeslan Abdulgani, die vijftien jaar geleden schreef: 'De nationalistische en patriottische geest van mijn generatie werd door dit werk van Multatuli aangevuurd.' Maar in andere beschouwingen relativeerde Abdulgani de invloed van Multatuli op het Indonesische nationalisme – en met reden. Want wie *Max Havelaar* nauwkeurig had gelezen, wist dat het niet zo eenvoudig lag.

Het is niet gemakkelijk in een paar woorden uit te leggen waar het boek precies over gaat, maar de hoofdstrekking is: de Javaanse bevolking wordt misbruikt door de eigen *Javaanse* 'hoofden'; een uitbuiting die, in strijd met de Nederlands-Indische wetgeving, door het Nederlandse bestuur werd toegelaten.

De tekeningen zijn gemaakt door de literator Carel Vosmaer, die veel contact had met Multatuli.

Hij bezocht hem ook in Duitsland en tekende daar o.a. Eduard en Mimi in Rambach.

Multatuli benadrukte in latere uitgaven van zijn boek dat dit niet alleen inhu-maan was, maar ook ten koste ging van het Nederlandse gezag over de koloniën, en dat uiteindelijk het gevolg zou zijn dat de omvangrijke Indonesische bevolking in opstand zou komen en het geringe aantal Nederlanders de zee in zou drijven.

In de loop van de jaren zijn steeds meer lezers, in Nederland maar ook in Indonesië, dan ook tot de conclusie gekomen dat Multatuli helemaal geen voorstander was van een onafhankelijk Indonesië, maar, integendeel, juist wilde dat het koloniale stelsel in stand zou blijven. Zeker ook in het belang van de bevolking daar, maar zelfs *dát* niet alleen.

Vaak was er bij de lezers die dit constateerden een onderton van teleurstelling merkbaar, al werd er gewoonlijk grootmoedig aan toegevoegd dat Multatuli wel degelijk een groot, humaan denker was die er telkens weer op had gewezen dat de Indonesiërs *mensen* waren, net als hun Europese overheersers – en misschien nog wel meer dan zij.

De revolutionair spreekt

Inmiddels is dit alweer vele jaren de gangbare opvatting: Multatuli was een belangrijke factor voor de koloniale politiek, maar hij stond met zijn denkbeelden ver af van de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging. De voor de hand liggende vraag is dan natuurlijk *waarom* sommige nationalistten hem als een inspirator hebben gezien

(en, omgekeerd, waarom de Nederlands-Indische autoriteiten zo beducht voor hem waren). Waren zij zulke slechte lezers?

Dat viel vermoedelijk wel mee – of liever: dat is eigenlijk niet waar het om ging. Dat Multatuli zich, ondanks de ogenschijnlijk niet wereldschokkende *hoofdstrekking* van zijn boek, wel degelijk als revolutionair kon laten gelden, blijkt wel uit de geciteerde passages over Nederland als roofstaat en het door de Nederlanders in brand gestoken dorp. Dit had natuurlijk ook met zijn manier van schrijven te maken: in een tijd dat iedereen gewend was aan omzichtigheid, en waar bijna alle uitlatingen waren overgoten met een dikke chauvinistische saus, kwamen Multatuli's ondiplomatieke woorden hard aan. Dit effect werd versterkt door zijn kolossale talent.

Daarbij kwam dat Multatuli op enkele andere terreinen werkelijk, en onbetwifelbaar, een revolutionair denker zou blijken: de religie, de arbeidersbeweging en de vrouw.

Om met de eerste te beginnen: Nederland was tot het midden van de negentiende eeuw een bijzonder godsdienstig land. Pas rond 1850 was er een miniem beweginkje op gang gekomen dat zich tegen de kerkelijke dominantie afzette en kritische vragen stelde over het heersende godsbeeld – zonder overigens het bestaan van een opperwezen te ontkennen. En opeens stond Multatuli op, juist beroemd geworden met zijn *Max Havelaar*, die zei dat geloof bijgeloof was, en die de natuur centraal stelde; in navolging van de achttiende-eeuwse Verlichting, maar radicaler: 'De natuur is *alles*, en: alles is *natuurlijk*. Waar 't ons gegeven is de volgorde na te gaan van de logica der feiten, erkennen we dat natuurlyke, die: *noodzakelykheid*. Waar de logica ons ontsnapt – omdat we zo weinig denken – denken we aan God.' (Idee 166)

Geloof en godsdienst, Multatuli moest er weinig van hebben, en van het christendom nog minder: 'Ik heb in veel opzichten eerbied voor Jezus, maar niet voor 't zogenaamd Christendom. Er zyn door Jezus dingen gezegd, die 'k geloof – schoon ik ze niet

geloof omdat hy 't zeide – maar in 't Christendom zelf geloof ik *niet*. Ik ontken 't bestaan van dat Christendom. Ik heb 't nooit ontmoet, nooit waargenomen, en ben overtuigd dat Jezus, op aarde terugkomende, heel verwonderd wezen zou te horen dat men zich naar hem noemde. Ik heb een neefje die spelfouten maakt, en zich daarom Multatulist noemt. Wat zou m'n aanhang groot wezen, als dat opging.' (Idee 186)

Multatuli's denkbelden over de positie van de vrouw in Nederland sloten daar nauw bij aan. In de bijbel stond immers, in de woorden van Multatuli, 'dat de vrouwen *onderdanig* moeten zyn'.

Hij vervolgde:

'De eis der mannen op dit stuk, toont reeds dat die vordering ongegrond is. Om heer te zyn in 't zedelyke, behoorde men te beginnen met het begrypen van rechtvaardigheid, en 't is ónrechtvaardig *de* vrouw, als zodanig, te stellen beneden *den* man. Verbeeld u, Cornelia, Sappho, Charlotte Corday, De Staël, Beecher-Stowe, *onder* den eersten den besten kwajongen! Maar wie moet *dán* heersen? 't Antwoord is eenvoudig: er wordt niet geheerst.

- Goed, maar... wie behoort het meest invloed te hebben?
- Wel... die 't verdient.
- Nog eens goed, maar... wie verdient het?
- Wie 't meest ontwikkeld is als *mens*. De geslachtsdelen hebben hiermee

evenmin te maken als de kleur van 't haar.

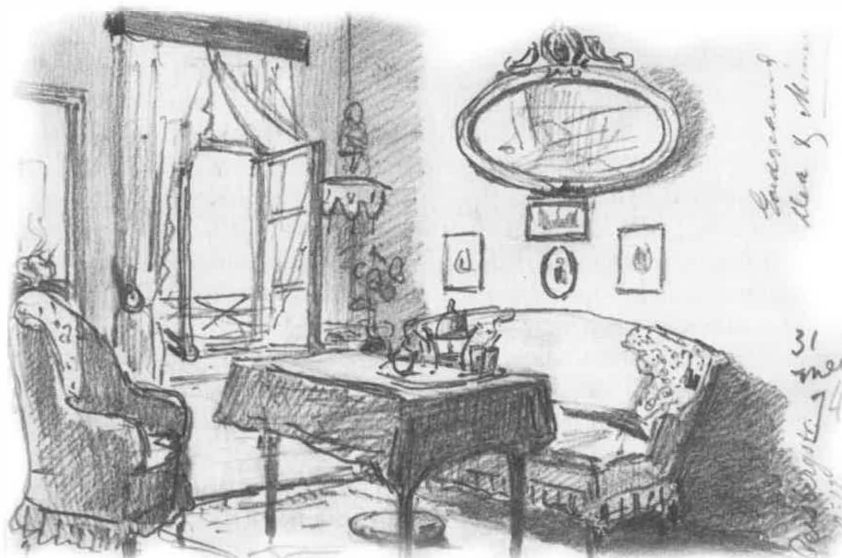
- Maar... als hy of zy die 't meest ontwikkeld is als mens, niet slaagt in 't verkrygen van den invloed die hem of haar toekomt?
- Dan twyfel ik aan die meerdere ontwikkeling, en raad hem of haar ernstig aan, zich verder te ontwikkelen.' (Idee 181)

Zijn opvattingen over enkele schijnbaar uiteenlopende onderwerpen komen samen in het korte Idee 225:

Het is schande voor de mannen, dat de vrouw, *in hun eigen schatting*, hoger staat, naarmate zy minder met mannen heeft omgegaan.

Precies als met die andere Javanen, wier onbedorvenheid in omgekeerde rede staat tot hun gemeenzaamheid met Christenen.'

Deze denkbelden, die nog altijd modern aandoen, maakten in 1861 een ongekende indruk. En dat gold bovenal voor het bladzijden lange Idee 451, dat Multatuli in 1862 schreef, en waarin hij schande sprak van de armoede in Nederland en van de betreurenswaardige staat waarin de 'werklieden' zich bevonden. Ook daaruit een citaat, waarin hij zich keert tegen het parlementaire stelsel op basis van censuskiersrecht – wat inhield: alleen stemrecht voor de rijke *mannen*: 'Weer moet ik hier terugkomen op de leugen der Vertegenwoordiging. Al was er niet zoveel geknoei in 't kiezen door de weinigen die 't recht hebben zich

Woonkamer van Eduard en Mimi in Wiesbaden, 1874.

Beeld uit de film Max Havelaar van Rademakers waarop rechts de film-Tine, de eerste vrouw van Douwes Dekker, waarmee hij trouwde in Indië.

daarmee te bemoeien, of die van dat recht gebruik maken, dan nog zou die hele zaak leugen zyn, want... het *hongerlydend* gedeelte der Natie spreekt niet mede. De niet-etende werkman heeft evenmin stem by de behandeling *zyner* zaken als de koeien zelf, die hy ziet wegvoeren naar Engeland. [...]

Algemene verkiezingen dus. Afschaffing van den census, die bespottelyk is, in principe én in toepassing. [...]

En eindelijk: waarom stemmen de vrouwen niet mee? Als de ministers 't geld van de natie wegsmyten, zodat de belastingen hoog blyven, lyden zy toch ook onder dien druk? Als we door slecht bestuur oproer krygen, of oorlog, of watersnood, lyden zy toch ook onder die rampen?'

Multatuli: een baanbreker

Dit soort geschriften, in combinatie met zijn *Max Havelaar* (en niet minder de reputatie die dat boek hem had opgeleverd), zorgden ervoor dat Multatuli in brede kring als een baanbreker werd gezien; als een – afhankelijk van de positie die iemand innam – gevaarlijke oproerkraai, óf juist als een lichtend voorbeeld. Daar was veel voor te zeggen, maar zijn bewonderaars gingen vaak nog verder. Het geval wilde dat Multatuli's geschriften samenvielen met de opkomst van de arbeidersbeweging, en die had dringend behoefte aan leiders met charisma.

Men had natuurlijk Marx, wiens ster in de jaren 1860 snel rees; in Duitsland kende men figuren als Lasalle – maar in Nederland ontbrak het eigenlijk aan zo iemand, althans totdat Domela Nieuwenhuis zich deed gelden.

En toen was daar Multatuli, die precies zei wat zij, de leden van prille Nederlandse sociale beweging, ook begonnen te vinden – en die zelfs nog een stuk

radicaler leek te zijn. Geen wonder dat zij hem in hun armen sloten en naar voren duwden als een voorganger – waarbij de bewondering vaak in een soort heiligenverering omsloeg. Geen toeval – het socialisme en communisme hadden vaak iets van een religie – en Multatuli maakte dáár geen bezwaar tegen, omdat hij ook wel parallellen zag tussen zichzelf en Jezus.

Maar van het socialisme zelf moest hij niets hebben. Vanaf het moment dat hem duidelijk werd hoe populair hij juist onder socialisten was, heeft hij zich tegen die beweging afgezet.

'Nee, socialist ben ik niet,' schreef hij aan de socialist H.C. Muller.

'Ik kan 't program van die party niet onderschryven, en dit is jammer voor my misschien, voor hen iets zekerder.'

En aan dezelfde Muller:

Toen God de wereld geschapen, en aan Adam gevraagd had: 'is er nog iets waarmee ik je plezier kan', antwoordde de slimmert: 'hm, ja, 'n onhandig vijandje zou me wel schikken. En 't geschiedde alzoo. De Heer, goedig als altyd, schiep de socialisten.'

Om aldus te besluiten:

'Nog eens, 't spyt me dat ik niet met de Socc. Kan meegaan. Men had moeten meegaan met my.' (Aan Muller, 15 augustus 1886)

Met dit laatste kwam hij tot de kern van zijn eigen 'gedachtegoed', om die sinds Pim Fortuyn zo goed als onbruikbare term maar eens te gebruiken. Hij behoorde tot geen enkele stroming, al zou men de mengeling van eigenzinnige en vaak, maar zeker niet altijd, vooruitstrevende opvattingen natuurlijk van de naam multatulisme kunnen voorzien (waarbij we dan *niet* in de eerste plaats aan spelfouten moeten denken).

Hij was geen socialist, want hij zag niets in allerlei klassiek-socialistische meningen, zoals herverdeling van productiemiddelen en grotere invloed van de staat. Wat dat laatste betreft: de rol van de staat kon hem niet klein genoeg zijn. Bovendien was hij voor de herinvoering van een min of meer absoluut koningschap, met de kanttekening dat de Oranjes hem daarvoor niet de geschikte personen leken.

In andere opzichten stond hij wel in de buurt van de socialisten, die zijn afkeer deelden van de traditionele kerken en de ondergeschiktheid van de vrouw.

Niet anders was het met degenen die in Multatuli, postuum, een aanhanger van de Indonesische onafhankelijkheid meenden te kunnen begroeten. Dat was hij niet, maar hij deelde veel van hun opvattingen, en hij sprak zich over de misstanden in de koloniën uit op een wijze zoals géén Nederlander voor hem had gedaan, en maar weinigen na hem. Maar een antikoloniaal was hij niet, evenmin dus als socialist, liberaal of christen. Hij was voor elke stroming onbruikbaar.

Maar hij was wel iets anders. Met zijn gedreven pen was hij een wegbereider voor meerdere bewegingen. Sommige socialisten die zijn werk goed hadden gelezen, herinnerden hem niet als een van hun leiders, maar als iemand die hen had wakker geschud.

Zo zou men ook zijn betekenis kunnen zien voor de nationalistische beweging in Nederlands-Indië. Multatuli was hiervan géén directe voorloper; zijn werk kan immers evenzeer worden uitgelegd als een pleidooi voor een bevoogdende Nederlandse politiek, waarbij lokale bestuurders onder het toezicht moesten worden gesteld van 'wijzere' Europese ambtenaren. Maar hij behoorde wel tot degenen die werkelijk oog hadden voor de bevolking en die – anders dan in het verleden wel eens is gezegd – begrepen wat er onder die bevolking leefde. Zijn *Saïdjah en Adinda*, dat ook in het onafhankelijke Indonesië tot de klassiekers wordt gerekend, is daarvoor het bewijs.